

АНІМАЛІСТИЧНИЙ ЖАНР

Галина Кузьменко,
викладач кафедри образотворчого мистецтва і дизайну;
Ольга Музира,
магістрант (Київський університет ім. Б. Грінченка)

Представлений урок образотворчого мистецтва розроблено до програми "Образотворче мистецтво" (6 клас).

Ключові слова: анімалістичний жанр, засоби художньої виразності графіки.

Урок № 1

Тема. Історія виникнення та розвитку анімалістичного жанру. Анімалістичний жанр у графіці.

Тип уроку. Інтегрований урок засвоєння нових знань, формування умінь та застосування їх на практиці.

Мета. *Навчальна:* формування знань про анімалістику як жанр образотворчого мистецтва, послідовність побудови зображення тварин за допомогою засобів художньої виразності графіки; засвоєння нових термінів та понять: контурна лінія, силует, тон, тональні співвідношення; формування вмінь передавати форму й характерні особливості тварин, фактуру хутра, компоувати зображення на певному форматі, створювати врівноважену анімалістичну композицію. *Розвиваюча:* удосконалення вмінь спостерігати й передавати характерні риси та особливості поведінки тварин; визначати особливості різних засобів художньої виразності графіки; аналізувати результати власної роботи, досягнення та недоліки, визначати шляхи вдосконалення. *Виховна:* виховання інтересу до нових знань, спостережливості, охайності під час виконання роботи, позитивного ставлення до уроків образотворчого мистецтва.

Завдання уроку. Участь у бесіді, відтворення опорних знань; спостереження, сприйняття нового матеріалу, ознайомлення з новими термінами та поняттями; виконання тренувальних вправ з відпрацювання вміння послідовно виконувати начерки різних тварин.

СТР: виконання анімалістичної композиції "Виставка собак".

Зв'язок з іншими видами мистецтва: літературою, кіномистецтвом.

Обладнання.

Ілюстративний ряд. Наскельні зображення: бізони (печера Ласко, Франція; бл. 20000 р. до н. е.); звірі доби палеоліту – бики, кінь, баран, олень (печера Ласко, Франція); олень (Лас Чіменеас, Сантандер, Іспанія); бізон (печера Альтаміра, Сантандер, Іспанія; бл. XXII тис. до н. е.); олень (печера Ніо, Франція; верхній палеоліт); "Сцена полювання" (Джаббарен, Алжир; 6–1 тис. до

н. е.); страуси (рисунок бушменів, Африка); зображення священних тварин різних країн світу. Репродукції картин художників: В.Ватагін "Цапеня", "Верблюди"; О.Лаптев "Начерк"; І.Єфимов, обкладинка до книжки "Мена. Тіньовий театр", 1929 р. Ілюстрації із зображенням тварин, виконані за допомогою різних засобів художньої виразності графіки: ліній, крапок, плям, штрихів (автори: Я.Брухно, О.Лаптев, О.Музира, В.Чижиков). Схеми послідовності малювання різних тварин: коня, собаки, слона, жирафи.

Матеріали: білий папір (2 аркуші формату А4); простий олівець (М або 2М); фломастер або гелева ручка чорного кольору; гумка.

Методи і прийоми, що використовує вчитель на уроці: *словесні* – бесіда, розповідь-пояснення; *наочні* – ілюстрація, демонстрація прийомів роботи; *практичні* – тренувальні вправи, практична робота.

Види діяльності учнів на уроці: пізнавально-оцінна; художньо-практична.

Хід уроку

I. Організаційна частина. Привітання, перевірка готовності учнів до уроку.

II. Активізація уваги та чуттєвого досвіду учнів.

– Коли, на вашу думку, зародилося мистецтво, тобто з'явилися перші художні твори? (*Перші художні твори були знайдені на стоянках первісної людини*).

Справді, разом із предметами вжитку, знаряддями праці й полювання на стоянках первісної людини археологами було знайдено предмети, які не можна назвати інакше, ніж художніми творами: силуети та фігурки звірів, візерунки й загадкові знаки, вирізані на уламках оленячих рогів, на кістяних пластинках і кам'яних плитах, дивні людські фігурки з каменю й кістки, малюнки та рельєфи на скелях. Ці археологічні знахідки первісного мистецтва належать до епохи пізнього палеоліту (приблизно 40–20 тис. років тому). Первісні митці надійно ховали свої малюнки та скульптури від тварин і чужих очей. Археологи знайшли їх у потаємних печерах, куди насили могли проникнути: навпомацки, іноді вплав – че-

рез підземні річки. У таких важкодоступних місцях вони знаходили цілі "музеї" первісного живопису й скульптури. Найчастіше первісні художники зображували тварин: могутніх биків, носорогів, антилоп, кіз, оленів, коней, що мчать або падають, уражені стрілою. Ці дивовижні, майже в натуральну величину живописні зображення, які передавали силу звіра, його велич та красу в спокої чи в русі, не тільки кольорові, а й рельєфні: первісні художники використовували природні випуклості стін печер для досягнення більшої виразності, об'ємності зображення тварин.

– Як ви вважаєте, навіщо первісній людині, яка жила у складних природних умовах, знадобилося витрачати багато часу для створення таких зображень? (Відповіді учнів).

– Цілком імовірно, створення цих малюнків було своєрідним засобом вивчення анатомії та поведінки тварин, від яких залежало життя первісної людини. Крім того, ці зображення мали релігійний сенс: перші мисливці вірили, що існує пряма зв'язок між справжніми тваринами та їхніми зображеннями. Отже, якщо людина мала владу над зображеннями, то цю владу вона отримувала й над самими тваринами. А для того, щоб тварини не могли вирватися з-під влади людини, їх малювали в потаємних місцях, найвіддаленіших залах печер, у яких члени племені здійснювали ритуальні мисливські обряди й куди можна було дістатися лише незручними, важкодоступними коридорами.

Якщо спочатку малюнки були виконані грубими, недосконалими лініями, мали фрагментарний характер, то згодом техніка печерного живопису набуває вишуканості, стає майже реалістичною. Точний контурний рисунок із часом поступається місцем сміливо і вдало покладеним кольоровим плямам, які наносили вохристою, червоною, коричневою, жовтою, чорною фарбами.

– З чого, на вашу думку, первісні художники виготовляли фарби? (Відповіді учнів).

Для виготовлення фарб первісні митці використовували вапно, вугілля, сажу, кольорову глину та мінерали, які розтирали в однорідну масу, додаючи тваринний жир або сік рослин.

Первісні художники й художники подальших часів, використовуючи різноманітні техніки й матеріали, створювали дуже виразні образи тварин. Саме тваринам буде присвячено наш урок.

III. Повідомлення теми, завдань уроку, мотивація навчання школярів.

Отже, сьогодні на уроці ви дізнаєтесь про становлення та розвиток анімалістичного жанру в образотворчому мистецтві, ознайомитесь із новими термінами та поняттями, зробите начерки тварин і створите

анімалістичну композицію, присвячену вірному другові людини – собаці.

IV. Робота над темою уроку.

1. Виклад нового матеріалу, перегляд та обговорення ілюстративного ряду.

Анімалістичний жанр (від лат. *animal* – тварина) – жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенню тварин.

Наприкінці XIX ст. іспанський археолог Марселіно де Савтуола зробив відкриття, яке викликало заперечли суперечки в науковому світі. У 1868 р. в Іспанії, у провінції Сантандер, мисливець, полюючи на кіз, знайшов печеру, вхід до якої був засипаний камінням під час обвалу. У 1875 р. печеру відвідав археолог-любитель Савтуола і знайшов там кістки давніх тварин, скелет печерного ведмедя і крем'яні знаряддя праці первісних людей. У 1879 р. Савтуола почав у печері археологічні розкопки. Одного дня він узяв із собою дев'ятилітню дочку Марію; маленькій дівчинці не треба було пригинатися в печерних ходах із низьким склепінням, тож вона, задержавши голову, допитливо роззиралася навкруги. Саме Марія перша побачила на стелі печери великого бика, намальованого яскравими червоними й жовтогарячими фарбами. Ретельно оглянувши другий зал печери, археолог з'ясував, що її стеля та стіни вкриті малюнками зубрів, виконаними чорною, брунатною та червоною фарбами. Фігури тварин були в натуральну величину, вирізнялися надзвичайною реалістичністю й високою майстерністю виконання. На підлозі вчений знайшов шматки вохри, якими виконувались розписи. Та найголовніше – Савтуола після ретельних досліджень зібрав переконливі докази, що в цих печерах з часів кам'яного віку нікого ніколи не було! Археолог не мав сумніву, що цей живопис належить до епохи палеоліту, але його публікацію про відкриття сучасники зустріли вкрай недовірливо, – науковці не могли припустити, що мистецтво печерної людини могло бути таким досконалим.

Згодом в Іспанії, Франції, а пізніше й в інших країнах світу знайшли кілька десятків печер, які "дбайливо" протягом багатьох тисячоліть зберігали таємниці первісного мистецтва.

У вересні 1940 р. четверо французьких школярів з містечка Монтиньяк знайшли печеру, стіни якої були вкриті дивовижними малюнками тварин та людей. Хлопці протягом кількох діб охороняли вхід у печеру, поки державні служби не взяли її під свій контроль. Так випадково було відкрито печеру Ласко – одну з найдивовижніших печер Франції, наскельний живопис якої датується XVIII тисячоліттям до н. е.

Тривалий час палеолітичний живопис вважався характерним лише для Південно-Західної Європи, але згодом печери з малюнками, створеними первісною люди-

ною, були відкриті на Уралі, в Каповій печері (Росія). В Україні пам'ятки палеолітичного мистецтва знайдено в Криму та Одеській області.

– Як ви вважаєте, яких тварин найчастіше зображували первісні художники? (Відповідь учнів).

Звичайно, тих, на яких полювали, адже тварина для первісної людини – не тільки загроза, це – джерело життя. Тому майже в усіх печерних "галереях" були зображені зубри, мамонти, коні, бізони, олені. Спочатку їх найчастіше зображували нерухожими, тобто статичними. Але згодом первісні художники вдосконалювали свою майстерність, зображуючи тварин у русі.

Тварин не тільки малювали, а й робили скульптурні зображення. Їх вирізали з каменю, кістки, дерева, ліпили з глини.

Створювати перші скульптури первісному художнику часто допомагала безпосередньої природа. В печері Пеш-Мерль у Франції багато наростів-сталагмітів. У їх чудернацьких формах первісний скульптор побачив масивне тіло мамонта з міцною округлою спиною і довгим опущеним хоботом. Смух із кам'яних бурульок звисає до самої землі. Якщо зробити кілька смуг фарбами – мамонт буде як живий.

Звичайно, у ті далекі часи первісний художник не називав свої роботи мистецтвом, тим більше – анімалістичним. Він малював тварин, бо пов'язував із ними своє уявлення про життя та навколишній світ. Але його прагнення до створення виразної форми, спроби художнього оброблення матеріалу дають підставу саме в цих зображеннях бачити перші витвори мистецтва.

Зображення тварин у різних видах мистецтва характерні для давніх цивілізацій Ассирії, Вавилону, Давнього Єгипту, Індії. Але це були не просто тварини, а священні істоти, пов'язані з давньою міфологією. Їх обожнювали, їм поклонялися, вважали священними. Наприклад, у Єгипті небесний сокіл – бог Ра – уособлював фараона; жук-скарabei – бога вранішнього сонця, шакал Анубіс вважався охоронцем і покровителем царства мертвих, кішка Бастет символізувала материнську любов і була покровителькою домашнього вогнища.

Як і інші жанри, анімалістичний жанр у сучасному його розумінні почав формуватися в епоху Відродження (XIV–XVI ст.). Європейські художники почали малювати тварин з натури. У картинах релігійної та військової тематики вони намагалися передати різноманіття тваринного світу.

Якщо первісна людина зображувала тварин, від яких цілком залежало її життя, то однією з провідних тем художників Європи та Азії пізніших часів було зображення коней та слонів, котрих готували для воєнних дій, спортивних ігор, а особливо для полювання.

Героями анімалістичних зображень були й собаки, яких приручили в глибоку давнину. Ці тварини символізують безмежну відданість і хоробрість. У багатьох країнах світу існує чимало пам'ятників собакам. Перший з таких пам'ятників було споруджено стародавніми греками в Коринфській цитаделі в IV ст. до н. е. на честь собак, що загинули в нерівній сутичці з ворожим військом, яке вночі висадилося на берег. Із п'ятдесяти собак врятувався тільки один пес на прізвисько Сотер. Закривавлений, він з останніх сил добіг до цитаделі й зчинив тривогу, і солдати відбили наступ ворогів. Сенат постановив надати на Сотера срібний нашійник с написом: "Сотер – захисник і рятувальник Корінфа".

У російському місті Тольятті встановлено "Пам'ятник вірності", присвячений німецькій вівчарці, яка протягом багатьох років, навіть у негоду і мороз, не відходила з місця аварії, в якій загинули її господарі, й чекала на їхнє повернення.

Лайці на прізвисько Бобик, яка ціною свого життя врятувала хазяїна від зграї голодних вовків, споруджено пам'ятник у російському селі Бобіно.

Люди вважають собаку своїм найвідданішим чотириногим другом, присвячують йому літературні твори, створюють кінофільми.

– Пригадайте назви художніх фільмів, у яких собака виконував одну з головних ролей. (*"Джувльбарс", "Каштанка", "Снігові пси", "Дорога додому", "Король повітря", "Фландрійський пес", "Марлі та я", "101 далматинець", "Комісар Рекс", "Вішбон", "Бетховен", "Кудлатий татусь", "Прикордонний пес Алий", "Чотири танкісти і собака", "До мене, Мухтар", "Готель для собак", "Лессі", "Тернер та Хутч", "Білий Бім Чорне Вуха" тощо*).

Молодці! А тепер прослухайте вірші В. Герман і доберіть до кожного з них відповідний малюнок, на якому зображено певну породу собак.

Коллі

Поки хлопчик Коля в школі,
Жде його собачка коллі.
Коля й коллі – щирі друзі,
Погасати люблять в лузі.
Але поки Коля в школі,
Насумується доволі
Коллі – найвірніший друг.
І сумують двір і луг.
Та закінчаться уроки –
Коля й коллі – вже отут.
Нагасаються, нівроку,
Й спати втомлені ідуть.

Німецька вівчарка

Є, звичайно, всякі пси.

Є для варти й для краси.
Гончі є – для полкування,
Рідкісні – для милування...
Я ж собака особливий:
Без вівчарки неможливо
Ні кордони стерегти,
Ані розшуку вести.

Сенбернар

Величавий, повен чар,
Хоч при цьому дуже скромний,
Справжній красень – сенбернар!
З ним так затишно у домі.
Як проникне злодій в дім –
Поквітається із ним.
Коли хтось десь пропаде –
Неодмінно він знайде.
Порятує від біди –
І з пожежі, і з води...
За його невтомну службу
Люди з ним заводять дружбу.

Такса

Такса – звір непосидючий,
З гострим носом всюдисущим.
Лиш якусь побачить шпарку –
Зазирає в неї шпарку.
Може всякий слід узяти:
Мить якусь стоїть на чатах,
І уже, диви, в зубах –
Бабак, миша чи ховрах.

Левретка

Хто лестуха і кокетка?
– Я, з Італії левретка, –
Небуденної породи,
Еталон краси і моди!
Скромно так собі гадаю:
Кращих мене і немає!
Я у дзеркальце як гляну –
Од захоплення аж тану.

2. Виконання вправи.

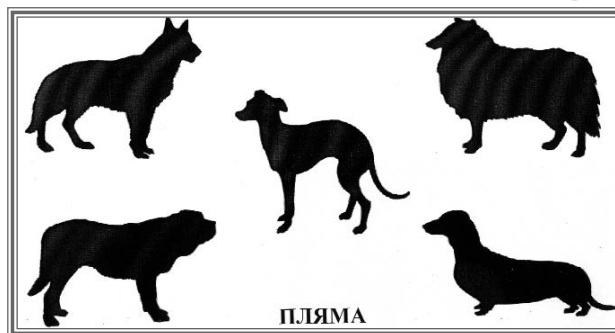
Учитель роздає учням картки із силуетними зображеннями собак різних порід та назвами кінофільмів, які розташовані в неправильному порядку.

Завдання. Знайти відповідність між силуетом собаки та назвою фільму, в якому він виконував головну роль. Стрілками вказати правильні відповіді.

Правильні відповіді:

сенбернар – "Бетховен";

такса – "Три таксисти та собака";

Мал. 1

коллі – "Лессі";

німецька вівчарка – "Комісар Рекс".

– Яким засобом художньої виразності створено ці зображення? (Пляма). (Див. мал. 1).

– Правильно. Охарактеризуйте властивості плями. Чи можна з її допомогою передати об'єм предмета? (Відповіді учнів).

Справді, пляма не передає об'єму предмета, тому малюнок, виконаний цим засобом художньої виразності, завжди має **площинний** характер. Але пляма узагальнює та увиразнює форму будь-якого предмета чи фігури, завдяки чому зображені образи легко впізнати.

3. Словникова робота.

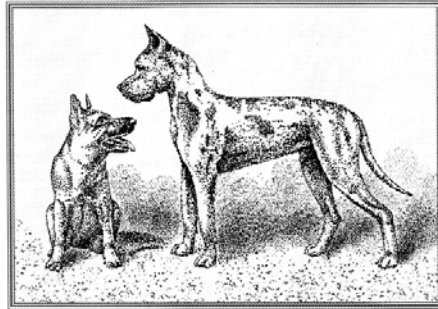
Якщо замкненою лінією окреслити пляму, можна дістати силует, тобто однотонний характерний обрис предмета, подібний до його тіні. А лінію, що окреслює форму фігури чи предмета, в образотворчому мистецтві називають **контурною**. Вона не тільки виділяє форму, а й передає різні властивості зображення: розмір, конструкцію, рухи. (Демонстрація контурних малюнків первісних художників та роботи сучасних митців).

– Які ще засоби художньої виразності графіки ви можете назвати? (Лінія, штрих, крапка).

Правильно. Використовуючи ці засоби, можна створити різноманітні виразні образи тварин, підкреслити характерні особливості їхньої форми, фактури хутра, виявити настрій. Наприклад, м'які плавні лінії допоможуть передати не тільки пластичність тіла тварини, а ще і її радісний, грайливий настрій. Використання "колючих" та "гострих" ламаних ліній передає розлючений, агресивний характер тварини.

4. Виконання вправи "Настрій".

Завдання. Порівняйте настрої собак, зображених на малюнках, один з яких виконано "лагідними", плавними лініями, інший – ламаними. Знайдіть відповідність між запропонованими словами та настроєм, який передають ці картини. (Показ відповідних робіт).

ШТРИХ
КРАПКА
Мал. 2

Правильні відповіді:

Малюнку, що створений за допомогою плавних, "лагідних" ліній, відповідають такі слова: лагідність, доброта, спокій, затишок, ніжність.

Напруження, розлюченість, роздратованість, агресивність – такі характеристики відповідають малюнку, виконаному ламаними, "гострими" лініями.

– Розгляньте малюнки відомого художника-анімаліста Василя Ватагіна "Цапеня" і "Верблюди". Які засоби художньої виразності графіки використав художник у цих роботах? (Лінію та штрих).

– Якими засобами виконані рисунки Ольги Музири "Нумо, відніми!" і "Привіт, друже!?" (Штрихом і крапкою). (Див. мал. 2).

– Яке враження справляють на вас роботи, виконані крапкою? (Малюнки, виконані крапкою, м'якші, ніжніші, їм притаманна деяка замріяність, примарність).

– Чи можна за допомогою штрихування або крапкування передати характерні особливості та об'ємність форми тварин? (Відповіді учнів).

– Отже, штрих і крапка допомагають виявити не тільки особливості форми, а й передати її об'ємність у графічних творах, тобто впливають на ступінь темноти кольору, який називається **тоном**. Чим більша насиченість тону, то він темніший, що менша – світліший. Різного ступеня насиченості кольору можна досягти за допомогою таких прийомів:

штрихування;

крапкування;

тушування;

розмивання (туш розбавляється водою і стає світлішою).

(Учитель супроводжує розповідь ілюстративним рядом, демонструє на дошці прийоми передачі тональних співвідношень).

Завдання. Розгляньте уважно малюнок художника Віктора Чижикова із серії "333 коти". Визначте, який із котів, зображених тут, зайвий. Чому? Обґрунтуйте свою відповідь. (Див. мал. 3). (Правильна відповідь: зайвим на малюнку є зображення kota, виконане плямою. Усі інші малюнки створені за допомогою штрихів).

5. Виконання тренувальних вправ.

Щоб грамотно й цікаво виконати будь-яку роботу, необхідне тренування. От і ви зараз виконаєте кілька начерків тварин. Уважно розгляньте схеми побудови різних тварин (кона, жирафи, слона, білки та собаки). Назвіть геометричні фігури, якими позначені контури тіла кожної тварини. (Відповіді учнів: голова – це коло, тулуб – овал, ноги – циліндри).

Щоб намалювати будь-яку тварину, треба знайти співвідношення розмірів частин її тіла. Порівняйте розміри та пропорції частин тіла жирафи та слона: величини тулуба та голови, довжину й ширину ніг та шиї, – чим вони відрізняються? (Відповідь учнів).

Щоб намалювати будь-яку тварину, треба знайти співвідношення розмірів частин її тіла. Порівняйте розміри та пропорції частин тіла жирафи та слона: величини тулуба та голови, довжину й ширину ніг та шиї, – чим вони відрізняються? (Відповідь учнів).

Завдання: виконайте начерк тварини, що сподобалася вам найбільше, за допомогою ліній.

1. Роботу слід починати з начерку загальних обрисів форми тварини у відповідному форматі, дотримуючись основних пропорцій.

2. Коли загальні обриси відповідатимуть вашому задуму, позначте контури тіла у вигляді простих геометричних фігур.

Мал. 3

З яких простих геометричних фігур складається тіло собаки?

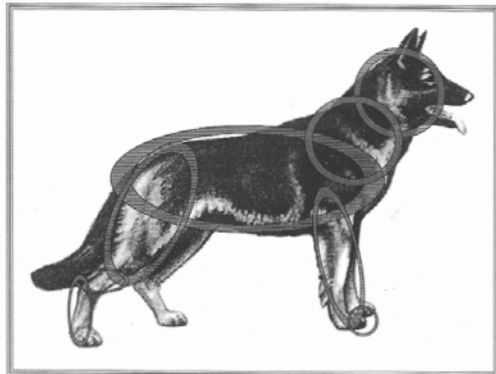
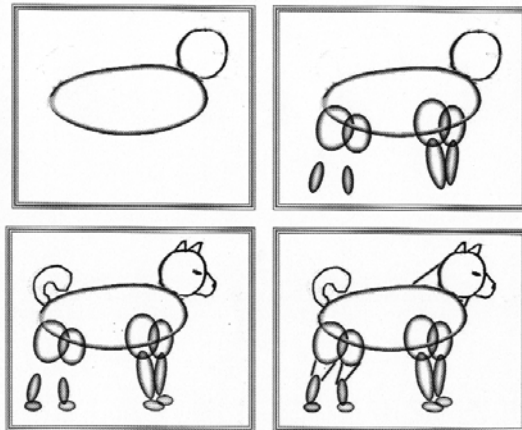

Схема побудови зображення собаки

Мал. 4

3. Уточніть форму тіла тварини, передайте характерні деталі.

V. Постановка та пояснення завдання щодо виконання самостійної творчої роботи.

Уже понад дві тисячі років люди шляхом відбору виводять різні породи собак не тільки бажаного окрасу чи розміру, а й наділяючи їх певними властивостями та здібностями. Так були виведені декоративні, охоронні та пошукові породи, собаки-рятувальники й мисливці. Відповідно до цього призначення кожної породи собак різне. Щороку в багатьох країнах світу організують виставки собак, де не тільки оцінюють їх красу, а й перевіряють на спритність, витривалість, слухняність та знання різних команд.

Завдання творчої роботи: використовуючи засоби художньої виразності графіки, зобразити собаку в русі, яка бере участь у змаганнях.

Поради вчителя щодо послідовності виконання роботи.

1. Відповідно до вашого задуму визначте положення аркуша паперу (горизонтальне чи вертикальне).

2. Визначте місце розташування собаки.

3. Почніть роботу над зображенням із начерку загальних обрисів його форми, дотримуючись основних пропорцій тіла.

4. За допомогою простих геометричних фігур позначте контури тіла собаки. (Див. мал. 4).

5. Уточніть форму та пропорції тіла, передайте характерні деталі.

6. За допомогою різних графічних засобів виразності (ліній, штрихів, крапок, плям) передайте фактуру хутра та особливості забарвлення собаки.

Вимоги щодо оцінювання роботи:

– оригінальність композиції;

– грамотність побудови;

– акуратність виконання.

VI. Самостійна художньо-практична діяльність учнів, виконання практичної роботи на тему "Виставка собак".

VII. Систематизація та корекція набутих знань.

Завдання: розгадайте кросворд "Графічна печера".

1. Вид образотворчого мистецтва, основними засобами художньої виразності якого є лінія, штрих, крапка, пляма.

2. У мистецтві – стан спокою, рівноваги.

3. Один із засобів художньої виразності графіки.

Кросворд "Графічна печера"

4. Обрис фігури або предмета.

5. У мистецтві – стан, який пов'язаний з рухом.

6. Однотонне зображення фігур і предметів, переважно у вигляді чорної плями, з виразними зовнішніми обрисами.

7. Різко окреслене протиставлення.